

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ МОВНОГО РОЗВИТКУ В РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ XIX СТ. – 30-х РР. XX СТ.

RESEARCH OF TENDENCIES OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE WORKS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN LINGUISTS IN THE 19th c. – THE 30s OF THE 20th c.

Піскунов О.В.,

orcid.org/0000-0002-7176-7423

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

Роман В.В.,

orcid.org/0000-0003-3468-1062

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

У статті представлено лінгвістично-історіографічне дослідження студій українських і російських учених XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на процес лінгвістичної реконструкції та практичний аналіз втілення поглядів мовознавців. Розглянуто особливості лінгвістичної реконструкції в доробках дослідників фонетичних систем східнослов'янських мов та їх внесок у становлення процедури лінгвістичної реконструкції. Лінгвісти першого періоду (20-і – 60-і рр. XIX ст.) інтерпретують фонетичні закони як такі, у яких звукові зміни відбуваються у формі повільної еволюції. Мовознавці – представники другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) – переважно намагаються реконструювати давні фонетичні зміни в усіх проміжних прамовах. Визначено, що процедура лінгвістичної реконструкції у студіях учених XIX ст. – 30-х рр. XX ст. мала системний та перспективний характер.

Ключові слова: мовний розвиток, лінгвістична реконструкція, дивергентний/конвергентний процес, принцип хронології, перспективний характер.

В статье представлен лингвистический взгляд на исследования украинскими и русскими учеными XIX в. – 30-х гг. XX в. процесса лингвистической реконструкции и их практический анализ. Рассмотрены особенности лингвистической реконструкции в работах исследователей фонетических систем в восточнославянских языках и их вклад в становление процедуры лингвистической реконструкции. Лингвисты первого периода (20-х гг. – 60-х гг. XIX в.) объясняли фонетические законы путем установления фонетических условий. Лингвисты 70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в. искали причины конкретных звуковых изменений в фонетическом окружении. Установлено, что процедура лингвистической реконструкции в студиях ученых XIX в. – 30-х гг. XX в. имела системный и перспективный характер.

Ключевые слова: языковое развитие, лингвистическая реконструкция, дивергентный/конвергентный процесс, принцип хронологии, перспективный характер.

The article presents linguistic historiographic research of the views by Ukrainian and Russian linguists of the 19th c – the 30^s of the 20th c. on the process of linguistic reconstruction and the analysis of their implementation into practice. The peculiarities of linguistic reconstruction in the works of investigators phonetic systems in the East Slavonic languages as well their contribution to the formation of the procedure of linguistic reconstruction have been studied. The linguists of the first period (the 20s – the 60s of the 19th c.) interpreted phonetic laws as those where sound changes are taken in the form of free evolution and they explained reconstructed phonetic laws explaining phonetic conditions. The representatives of the second period (the 70s of the 19th c. – the 30s of the 19th c.) tried to reconstruct old phonetic changes in all intermediate protolanguages and investigated the sources of definite sound changes in phonetic surrounding. It has been determined that the procedure of linguistic reconstruction in the schools of linguists in the 19th c – the 30^s of the 20th c. had a systematic and prospective character.

Key words: language development, linguistic reconstruction, divergent/convergent process, principle of chronology, prospective character.

Постановка проблеми. У літературі можна зустріти лише окремі міркування щодо поглядів українських і російських учених XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на проблеми лінгвістичної реконструкції та тенденції мовного розвитку. У працях з лінгвістичної історіографії можна знайти твердження, які дають певне уявлення про специфіку лінгвістичної реконструкції в українському та росій-

ському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. (М.С. Чемоданов, М.А. Жовтобрюх, Ф.М. Березін, В.В. Колесов, В.М. Русанівський, О.С. Мельничук, В.К. Журавльов, Л.Г. Зубкова, В.Ю. Франчук та ін.). Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Праці з історії мови дають певне уявлення про особливості лінгвістичної реконструкції в українському та

російському мовознавстві зазначеного періоду (М.С. Чемоданов [1], В.В. Иванов [2], Ф.М. Березін [3]). Особливості лінгвістичної реконструкції в українському і російському мовознавстві зазначеного періоду в загальних рисах викладено в працях В.А. Глуценка [4; 5], зокрема в його монографії [5], у якій ідеться про реалізацію принципів порівняльно-історичного дослідження у студіях лінгвогенетичного спрямування.

Метою дослідження є розкриття поглядів українських і російських мовознавців XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на одну з особливостей процедури лінгвістичної реконструкції, а саме тенденцій розвитку мови, та аналіз практичного втілення цих поглядів. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: здійснити лінгвістичноісторіографічний огляд проблеми лінгвістичної реконструкції в лінгвістичних працях українських і російських мовознавців XIX ст. – 30-х рр. XX ст.; розкрити особливості реконструкції дивергентних і конвергентних процесів в українському та російському мовознавстві зазначеного періоду і проаналізувати практичний внесок цих дослідників мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення праць українських і російських компаративістів першого періоду (20-х – 60-х рр. XX ст.) дозволило В.А. Глуценку зробити висновок, що для досліджень того часу було характерним переважання прийому генетичного ототожнення фактів над процедурою лінгвістичної реконструкції [5, с. 27]. Учені почали виділяти в мові різноманітні нашарування, неоднакові за часом, ототожнювати факти різної хронології, відбиті в сучасних мовах і в давніх писемних пам'ятках східних слов'ян (відкриття О.Х. Востоковим носових голосних у праслов'янській мові) [5].

Ідеї, висунуті засновниками порівняльно-історичного мовознавства Ф. Боппом, Я. Гріммом, Р. Раском та О.Х. Востоковим, набули свого подальшого переосмислення та вдосконалення в працях послідовників, зокрема українських та російських лінгвістів першого (20-і – 60-і рр. XIX ст.) періоду розвитку компаративістики: Ф.І. Буслаєва, І.І. Срезневського, Г.П. Павського, М.І. Греча, М.Н. Каткова, М.О. Максимовича, Я.Ф. Головацького.

Водночас поступово вдосконалюється процедура лінгвістичної реконструкції. Компаративісти 20-х – 60-х рр. тлумачили історію звуків, форм і мови взагалі як дивергентний процес. Виникає ідея закономірності розвитку мови. Складається таке трактування історичних фонетичних законів, відповідно до якого звукові зміни відбуваються

у формі повільної еволюції. Звідси тенденція до виділення етапів дії історичних фонетичних законів. Зокрема, Я.Ф. Головацький, посиляючись на матеріал південно-західних українських пам'яток, реконструює проміжний звук в переході *o* в *i*: *конь* > *кунь* > *кінь*. Водночас звукові зміни нерідко інтерпретуються як позачасові [6].

На думку В.А. Глуценка, розкриваючи процеси історичного розвитку східнослов'янських мов, мовознавці цього періоду звертаються більшою мірою до прийому генетичного ототожнення фактів, ніж до процедури лінгвістичної реконструкції, хоча остання постійно вдосконалюється. Використання прийому генетичного ототожнення фактів дозволяє відрізнити хронологічно різні нашарування, встановлювати фонетичні паралелі між спорідненими мовами [5, с. 27].

Усвідомлюючи ототожнювані звуки як результат ряду епох і порівнюючи кириличні юси з носовими голосними тогочасної польської мови, О.Х. Востоков розкрив фонетичне значення юсів [7, с. 1–27], показав закономірність звукових змін голосних, встановив фонетичні відповідності в споріднених мовах.

І.І. Срезневський та Ф.І. Буслаєв дослідили різні рефлексії давнього *ě* у старослов'янській та сучасних цим дослідникам слов'янських мовах: сербській, чеській, польській [8, с. 44–45; 9, с. 49]. Зокрема, російському [л'эс] відповідають українське *ліс*, сербське *ліјес*, чеське *les*, польське *las*. На думку Ф.І. Буслаєва, у старослов'янській мові *ě* звучав як *a* [там же, с. 48–49]. Така реконструкція стала можливою завдяки генетичному ототожненню голосних звуків на місці давнього *ě* у генетично тотожних морфемах.

М.О. Максимович, розглядаючи явище повноголосся і порівнюючи факти різних слов'янських мов, ототожнює такі форми, як російське *но́ровь* або *но́рѡвь*, старослов'янське *нравь*, польське *narow* або *narów*, хорватське та сербське *narav* [10, с. 90].

Як зазначає В.А. Глуценко, компаративісти 20-х – 60-х рр. тлумачили історію звуків, форм і мови взагалі як дивергентний процес, тобто процес розщеплення, розходження елементів мови і мов [5, с. 28]. Таке розуміння історії звуків, форм і мови було узагальнено А. Шлейхером в його роботі «Компендії». На думку сучасних лінгвістів, ця праця мала за мету відтворити праїндоевропейську мову та простежити її розвиток у кожному з її відгалужень [5, с. 28]. При цьому основну увагу А. Шлейхер приділяв фонетичній субстанції досліджуваних мов, а вже потім – їхнім морфологічним особливостям. Результати цих дослі-

джені у сфері взаємовідношень мов та визначенні послідовності процесів їхнього формування були представлені у шлейхерівській моделі «родовідного дерева».

У дусі цієї моделі О.Х. Востоков підкреслював, що ще в давнину між слов'янськими мовами існували діалектні відмінності, особливо «відмінності вимови і у використанні деяких особливих слів», які пізніше спричинилися до того, що «кожний із цих діалектів зробився особливою мовою» [7, с. 1–27].

На думку Я.Ф. Головацького, слов'яни в давні часи мали одну мову, але зовнішні причини (зростання населення, території, розвиток суспільства) спричинили слов'ян «змінити на різний лад свою бесіду» [6, с. 2]; отже, після розпаду спільнослов'янської мови кожна слов'янська мова розвивалася своїм шляхом. Я.Ф. Головацький наводить приклади з писемних пам'яток, що відбивають особливості різних «наріч».

М.Н. Катков намагається дослідити ту силу, яка «ворожа єдності», є «роз'єднувачем» мов [11, с. 106–108].

У своєму дослідженні М.О. Максимович вказує як на дивергентні, так і на конвергентні процеси. Відстоюючи ідею спорідненості мов, мовознавець разом із тим розробляв твердження про контактування мов [10, с. 399–402]. На процеси конвергенції, сходження указував М.І. Греч, спираючись на зовнішні причини мовних змін [12, с. 67].

На думку І.І. Срезневського, який також звертався до проблеми мовних контактів, поєднання народу з народом може спричинити повне, цілісне перетворення їх мов або утворити нову мову, форми якої схожі з формами тих мов, із яких вона виникла, і водночас відмінні від них [8, с. 8–11]. Мовознавець припускав контактування мов, їх інтеграцію на пізніших етапах мовного розвитку. І.І. Срезневський зазначав, що подібні процеси відбуваються на фонетичному рівні, коли звук повільно змінюється й розвивається в «декілька споріднених звуків, дрібниться, складається і розкладається» [8, с. 18].

Як приклад дивергенції на фонетичному рівні можна навести історію давнього *ѣ* в інтерпретації І.І. Срезневського та Ф.І. Буслаєва [8, с. 45; 9, с. 49]. Так, можна спостерігати перехід *ѣ* в *і* («в російській в усіх краях (*дитя* – *дѣтя*, *дира* – *дѣра*)»); ця риса стосується й української мови [8, с. 45]. І.І. Срезневський відмічає й перехід *ѣ* в *а* [там же]. Ф.І. Буслаєв також приводить приклади переходу *ѣ* в *і* в українській мові: *місто*, *хлібъ*, *біда* – замість *мѣсто*, *хлѣбъ*, *бѣда*. [9, с. 49].

Дослідимо найважливіші особливості лінгвістичної реконструкції в студіях учених 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. та визначимо внесок мовознавців у розроблення відповідного кола питань, оцінимо висунуті ученими твердження з позицій сучасної компаративістики. Хронологічно плідні студії здійснювали учені Харківської лінгвістичної школи. У компаративістиці другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) реконструкція значно вдосконалюється, в ній з'являється ряд нових рис. У цей період працюють Харківська, Московська і Казанська лінгвістичні школи, а також такі російські та українські мовознавці, як О.І. Соболевський, А.Ю. Кримський, Є.К. Тимченко, П.О. Бузук, К.Т. Німчинов та ін. [5; 13].

Як відмічає В.А. Глущенко, якщо представники Харківської школи (О.О. Потебня, П.Г. Житецький, М.О. Колосов) моделювали історію звуків та мови взагалі як дивергентний процес, то вчені Московської школи були прибічниками теорії дивергентно-конвергентної еволюції мови (П.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов, М.М. Дурново, Є.Ф. Будде, Б.М. Ляпунов, С.М. Кульбакін, В.К. Поржезинський) [5, с. 53, 123].

Виділяючи етапи розвитку того або іншого фонетичного явища, учені Харківської та Московської шкіл орієнтувалися на прамовну схему і здійснювали реконструкцію за «колінами» родовідного дерева [5, с. 120–132].

Учені Харківської лінгвістичної школи трактували історію мови, її одиниць як дивергенцію (диференціацію) в дусі теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера. Однак, на думку О.О. Потебні, теорія «родовідного дерева» допускає «різного роду ускладнення. Так, наприклад, їй ані трохи не суперечило б припущення, що в нинішніх руських наріч східнослов'янських мов не один родоначальник, а 2, 3 та скільки потрібно» [14, с. 9]. На практиці вчений виходив із визнання одного «родоначальника» східнослов'янських мов – спільноруської мови [15, с. 138–140]. О.О. Потебня розглядав її як результат розпаду спільнослов'янської [15, с. 44–45; 15, с. 21]. Спільнослов'янська прामова поділилася на південно-східну та західну (тут О.О. Потебня дотримується традиційної точки зору, висунутої ще Й. Добровським), що можна підтвердити, зокрема, подібністю східнослов'янської та південнослов'янського наголосу [15, с. 44–45]. З південно-східної групи, за О.О. Потебнею, і виділилася спільноруська прामова.

Моделювання історії звуків східнослов'янських мов як дивергенції в працях учених Харківської

школи на фонетичному рівні можна розглянути на прикладі дослідження О.О. Потебнею долі спільнослов'янських сполучень *tj, dj* на східнослов'янському терені. Учений вважав, що ці сполучення на «русько-болгарському» ґрунті давали *ч'ч'* і *дж'дж'*. Подальшу історію зазначених архетипів О.О. Потебня уявляв як їх розщеплення, звідки, зокрема, старослов'янські *Ъ, Ё, Ё, Ё*, з одного боку, і спільноруські *ч, дж*, з іншого [16, с. 49–50]. У свою чергу, африката *дж*, що збереглася в «малоруському наріччі», у «спільновеликоруському» перейшла у фрикативний приголосний *ж* [16, с. 140].

Учені Московської школи розвивають далі теорію «родовідного дерева» А. Шлейхера в так званій теорії дивергентно-конвергентної еволюції мови П.Ф. Фортунатова. Відмовляючись від трактування історії розвитку мов як виключно поступового розгалуження, диференціації, П.Ф. Фортунатов тісно пов'язував розвиток мов із розвитком людського суспільства і кваліфікував це як досить складний процес, у якому «роздроблення суспільства на ті чи інші частини відповідає роздробленню мови на окремі наріччя, а об'єднанню частин суспільного союзу відповідає і в мові об'єднання її наріччя» [17, т. 1, с. 24, 68]. Отже, мовознавець розглядав розвиток мов як низку процесів роз'єднання та з'єднання. Але певну перевагу було надано процесу дивергенції; у його межах «мова в її історії подає постійне роздроблення на наріччя, з яких далі можуть розвиватися самостійні мови» [17, т. 1, с. 68].

Певну перевагу процесу дивергенції віддавали й інші представники Московської школи. Так, Б.М. Ляпунов, поділяючи наукові принципи П.Ф. Фортунатова, підкреслював, що «значним необхідно визнати намагання фонетичні явища нових наріччя пояснювати з фонетичних варіантів уже прамови, яка із самого початку вже без сумніву дробилася на говірки, а не представляла ідеальної єдності, яка можлива тільки в мові однієї людини» [18, с. 6]. Для наукових робіт Б.М. Ляпунова характерним є намагання розкрити сучасні діалектні відмінності вже в прамові. Цього погляду представників Московської школи, однак, не поділяв В. Ягич.

Учені Московської школи моделювали дивергентно-конвергентні процеси на основі виділення етапів еволюції звука; найдавніші етапи вони реконструювали в дусі дивергентної теорії «родовідного дерева», відносячи архетипи і фонетичні закони до спільноіндоевропейської, балто-слов'янської, праслов'янської, «прасхіднослов'янської» мов [17, т. 1, с. 39–43, 287–338]. Щодо пізніших етапів

розвитку, то їх представники Московської школи відтворювали, враховуючи конвергентні процеси. Показовою в цьому питанні є концепція походження східнослов'янських мов О.О. Шахматова. Згідно із цією концепцією, саме завдяки конвергенції давньоруських нарічч: північноруського, східноруського та південноруського – виникли російська, українська та білоруська мови [19, с. II – III; 9].

Представники Казанської школи не мали однакової точки зору на проблему моделей мовного розвитку. І.О. Бодуен де Куртене відносив мовознавство до «історико-психологічних» наук, які користуються індуктивним методом; на думку мовознавця, «точне з'ясування якісного розвитку... залишається тільки благим побажанням, залишається тільки недосяжним ідеалом» [20, т. 1, с. 253]. При цьому у процесі вивчення мови важливішим є дослідження саме «живих» мов [20, т. 1, с. 349]. Щодо моделей мовного розвитку, то, за словами І.О. Бодуена де Куртене, він надає «рішучу перевагу так званій «теорії хвиль» перед «теорією родовідного дерева», але тут же лінгвіст відзначає вадю першої, коли «мова розглядається ... як щось незалежне від людини», закидаючи той факт, що так «звані мови не мають дійсного існування» [20, т. 2, с. 187–188]. Як на недоліки «теорії хвиль» мовознавець вказує на такі факти, як мовне спілкування і фактор географічний, які тим чи іншим чином були притаманні реконструйованим мовам.

В.О. Богородицький також звертався до дивергентної моделі мовного розвитку – коли йдеться про історичний розвиток російської мови: «Справді, аріоевропейська прामова, як кожна мова, повинна була у своєму розвитку сформувати діалекти, які все більш розходилися між собою і перетворились на самостійні мови, які, у свою чергу, послужили прामовами нових мовних гілок» [21, с. 384].

На фонетичному рівні В.О. Богородицький наводив приклади, що показують дивергентно-конвергентний характер змін звуків, які із часом стали історичними чергуваннями. Так, мовознавець подав такі приклади «розгалуження (дивергенції) одного початкового звука на два і більше звуків (напр. *o* на *o, â* і *ъ* або *к* на *к* і *ч*), але звукові зміни можуть вести також до збігу (конвергенції) двох і більше звуків різного походження в одному звуці» [21, с. 64, 131]. В.О. Богородицький наводить повноголосні форми як приклад дивергенції [21, с. 94, 131], а також надає приклади конвергентних процесів. Російські та українські мовознавці 30-х рр. ХХ ст. моделювали історію східнослов'янських мов у дусі теорії «родовідного

дерева» (А.Ю. Кримський), але деякі мовознавці зверталися й до «хвильової» теорії (П.О. Бузук, К.Т. Німчинов, С.Й. Смаль-Стоцький).

Варто підкреслити, що А.Ю. Кримський дотримувався дивергентної теорії стосовно походження української мови: «Малоруська мова виділилась за дуже давньої доби із спільноруської прамови. Терміном «спільноруська прामова» ми визначаємо ту мову, – вона не дійшла до нас у писаних пам'ятниках, – з якої пішли й інші руські мови, а саме: північно-великоруська, південно-великоруська та білоруська [22, с. 9]. і також білоруської мови: «і північно-руси, і східно-руси ще перед XI віком встигли у своїй мові одхилитись од спільноруської прамови» [22, с. 38].

У свою чергу, П.О. Бузук піддає критиці теорію «родовідного дерева», оскільки остання «не пояснює причини перехідних говорів і деяких інших явищ, примушує нас вважати, що мови після свого відокремлення життям зовсім замкнутим та ізольованим від сполучення із сусідніми мовами» [23, с. 110] і цю теорію доповнює «хвильовою» теорією [23]. К.Т. Німчинов вбачав ваду «родовідної» теорії в неможливості «пояснити діалектичні процеси» [24, с. 16] і віддає перевагу «хвильовій» теорії, оскільки остання «пояснює діалектичні відносини не порядком відділення мов від основного пня, а первісним розположенням на території праязыка тих діалектів, що згодом розвинулися в окремі мови» [24, с. 18]. К.Т. Німчинов графічно зобразив ці теорії [24, с. 11–18], і мовознавець вказує на метод ізоглос і дає визначення цього поняття: «Ізоглоси – лінії, що з'єднують мови під поглядом однакових прикмет» [24, с. 17].

С.Й. Смаль-Стоцький надає перевагу теорії Й. Шмідта, підкреслюючи її правдивість [25, с. 71]. Мовознавець звертається до методу ізоглос [25, с. 72]. С.Й. Смаль-Стоцький піддає критиці «родовідну» теорію. У його працях праслов'янську мову представлено, як «живу мову в устах народу – ще тоді не розкинутого, ані розбитого на частини, хіба тільки на деякі соці-

альні шари відповідно до заняття – так би мовити, у пливкім стані, зі всіма говорами, які вказували вже менш або більш значні різниці, так що можна б їх при докладних дослідженнях і географічно докладніше ізоглосами означити...» [25, с. 86]. Учений об'єднує первісні говори в «цілість говорів, хоч з собою не тотожних, то все-таки таких, що в них показуються спільні властивості і загальна їх подібність» [25, с. 87]. Із наріч з'явилися мови [25, с. 87]. Мовознавець також вважав, що «зрештою конструювати праслов'янську мову не можна, і це не є ані предметом, ані завданням науки» [25, с. 99], і лінгвістика повинна задовольнитися тільки «загальним переглядом всього спільного в слов'янських мовах...» [25, с. 99]. З'ясувати особливості слов'янських мов можна тільки тоді, коли «матимеш тривку систему всіх відновників поміж історично переданими мовами» [25, с. 100].

Висновки. Підтримка однієї з моделей вивчення мовної історії зумовлювала подальші дослідження. Одні лінгвісти підтримували теорію «родовідного дерева» А. Шлейхера, де перевага надавалась процесам дивергенції (О.Х. Востоков, М.О. Максимович, М.І. Греч, М.Н. Катков, Ф.І. Буслаєв, І.І. Срезневський, П.О. Лавровський, Я.Ф. Головацький, О.О. Потебня, П.Г. Житецький, М.О. Колосов, П.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов та ін.). Інша група дослідників (І.О. Бодуен де Куртене, В. Ягич, І.І. Огієнко, П.О. Бузук та ін.), що визнавали штучність групового поділу, пов'язували його з географією, історією та в жодному разі не з мовою та мовними процесами, були прихильниками «хвильової» теорії (Й. Шмідта – Г. Шухардта), для якої було характерне конвергентне пояснення історії мови (об'єднання людей, найменших частин, у чимраз більшу й соліднішу цілість). Українські мовознавці 20-х – 30-х рр. ХХ ст. моделювали історію східнослов'янських мов у дусі теорії «родовідного дерева» (А.Ю. Кримський), але деякі мовознавці зверталися й до «хвильової» теорії (П.О. Бузук, К.Т. Німчинов, С.Й. Смаль-Стоцький).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чесноков Н.С. Сравнительное языкознание в России: Очерк развития сравнительно-исторического метода в русском языкознании. Москва : Учпедгиз, 1956. 95 с.
2. Иванов В.В. Генеалогическая классификация языков и понятие языкового родства: материалы к курсам языкознания. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1958. 54 с.
3. Березин Ф.М. Очерки по истории языкознания в России (конец XIX – XX вв.) / Отв. ред. Ф.П. Филин. Москва : Наука, 1968. 311 с.
4. Глуценко В.А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. ХХ ст. : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 255 с.
5. Глуценко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. О.Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

6. Головацький Я. Розправа о языкѣ южноруском в его наречияхъ. Львів, 1849. 56 с.
7. Востоков А.Х. Рассуждения о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оною письменным памяткам. *Филологические наблюдения* / Издал по поручению 2-го отделения Академии наук, И. Срезневский. СПб., 1865. С. 1–27.
8. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. С. 16–81.
9. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
10. Максимович М.А. Начатки русской филологии. *Собр. соч. Языкознание. История словесности*. Киев, 1880. Т. 3. 745 с.
11. Катков М.К. Об элементах и формах славяно-русского языка. Москва. 1845. II, 253, II с.
12. Греч Н.И. Пространная русская грамматика. *Хрестоматия по истории русского языкознания* / Под ред. Ф.П. Филина. Москва : Высш. школа, 1973. С. 69–74.
13. Овчаренко В.М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова» теорія в українському мовознавстві (XIX ст. – 20 – 30-х рр. XX ст.) : автореф. дис....канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2003. 20 с.
14. Потєбня А.А. Разбор сочинения П. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия». Киев, 1876. Санкт-Петербург, 1878.
15. Потєбня А.А. Два исследования о звуках русского языка: I. О. полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий. Воронеж, 1866. 156, III с.
16. Потєбня А.А. Ударение / Подг. к изд. В.Ю. Франчук. Отв. ред. К.К. Целуйко. Киев, 1973.
17. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языковедение: Общий курс. Избр. труды: в 2-х т. Москва : Учпедгиз, 1956. Т. 1. С. 24–68; 287–383.
18. Ляпунов Б.М. Рец. на кн.: А.А. Шахматова. Исследования в области русской фонетики. Харьков : Зап. Имп. Харьк. ун-та, 1894. Т. 4. С. 6.
19. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. Энциклопедия слав. филол., 1915. Вып. 11 (репринт. издание 1915 г.). Москва : Индрик, 2002. 424 с.
20. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. 384 с. Т. 2. 391 с.
21. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. (Из университетских чтений). Изд. 4-е. - дополн. Казань, 1913. VI. 553 с.
22. Кримський А. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася. О. Шахматов. А. Кримський. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв.* Київ : Друкарня Української Академії Наук, 1924. С. 87–128.
23. Бузук П.А. Очерки по психологии языка. Одесса : Типографія «Техникъ», 1918. 140 с.
24. Німчинов К. Український язык у минулому і тепер. 2-е вид. Київ : Державне вид-во України, 1926. 90 с.
25. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів на сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. *Історія української мови: Хрестоматія* / Упорядники С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. Київ : Либідь, 1996. С. 48–119.